

ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ КАТЕГОРІЇ «ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА БАНКІВСЬКОГО СЕКТОРА»

У статті автор здійснив історичний екскурс у становлення категорії «економічна безпека», розглянуто теоретичні проблеми дослідження сутності економічної безпеки у банківському секторі та визначено зміст цієї категорії за допомогою концепції економічної сили.

Ключові слова: безпека, стабільність, національна безпека, інтерес, економічна безпека, продуктивні сили, економічна сила, економічні ресурси.

Алямкін Р. В. Теоретические подходы к определению категории «экономическая безопасность банковского сектора».

В статье сделан исторический экскурс становления категории «экономическая безопасность», рассмотрены теоретические проблемы исследования сущности экономической безопасности банковского сектора, раскрыто сущность этой категории при помощи определения понятия экономической сила.

Ключевые слова: безопасность, стабильность, национальная безопасность, интерес, экономическая безопасность, продуктивные силы, экономическая сила, экономические ресурсы.

Alyamkin R. V. Theoretical Approaches to Defining the Category of Economic Security of the Banking Sector.

The article provides an historical review of the development of the category of economic security, analyses the theoretical problems of the essence of the banking sector economic security and defines the essence of this category through the concept of economic strength.

Keywords: security, stability, national security, interest, economic security, productive forces, economic strength, economic resources.

Пол. Е. Самуельсон писав, що принцип функціонування ринків споживчих товарів також розповсюджується на ринки факторів виробництва – наприклад, робочої сили, землі та капіталу. Початок нового тисячоліття, що позначився глобальною фінансовою кризою, поставив під сумнів таке логічне узагальнення. Фактично, саме теоретичні прорахунки завдали найбільшої шкоди світовому банківському сектору. А це, своєю чергою, поставило питання про необхідність удосконалення дієвості системи економічної безпеки банківського сектора.

Як відомо, однією з основних функцій банківського сектора є забезпечення руху грошових коштів. Відповідно, від рівня сформованої системи економічної безпеки банківського сектора залежить не лише стабільність усієї економіки країни, а й загальний стан національної безпеки.

Теоретичним підґрунтям дослідження питання про економічну безпеку стали праці таких вчених, як О. О. Барановський [1, 2], В. М. Геєць [3], В. К. Сенчагов [4], В. І. Ярочків [5], М. І. Зубок [6], О. І. Кузнецова [7] та ін. Щоправда, незважаючи на значний науковий доробок, проблема формування системи економічної безпеки банківського сектора й досі залишається поза увагою дослідників. Таким чином, метою цієї статті є дослідження теоретичних підходів до формування категорії «економічна безпека».

З метою детальнішого дослідження та визначення категорії «економічна безпека» розглянемо еволюцію цього поняття. Так, слід зазначити, що з моменту виникнення поняття «власність» постало питання про забезпечення її захисту, передовсім у контексті особистої та національної безпеки.

Демокріт ще у V столітті до н.е. розглядав безпеку як можливість людини адаптуватися до умов навколишнього середовища і вбачав, що виживають лише найбільш адаптовані особини. Тобто за Демокрітом зародження людства безпосередньо пов'язане з процесом адаптації, а об'єднання людей у громади сприяло підвищенню захищеності кожного члена громади [8, с. 285].

Арістотель вважав безпеку як природне почуття людини, закладене у кожній живій істоті як почуття любові до себе. У його працях знаходимо зародження принципів економічної безпеки, базисом яких є розвиток середнього класу. Так, він зазначає, що у кожній державі як формі комунікації вільних людей зустрічаються люди заможні, бідні та ті, що стоять між ними. Протиріччя, які виникають між людьми, мають вирішуватися за допомогою встановлених правових норм. На думку Арістотеля, найкращою є держава, в якій більшість людей володіють

власністю середньої величини [8, с. 292]. Зростання благополуччя суспільства змінює критерії безпеки, підтвердженням чого можна навести вислів Епікура: «справжня безпека досягається завдяки тихому життю та віддаленості від натовпу» [8, с. 384].

У класичний період історії Стародавньої Греції держава опиняється в епіцентрі філософської думки. Відповідно, основною передумовою розбудови державного суспільства є гарантування безпечного існування особи. Так, Демокріт визначає безпеку як невід'ємний атрибут держави, яка повинна забезпечувати загальні інтереси вільних громадян.

Платон, на основі поділу праці між верствами населення, вбачав безпеку як торжество справедливості, що є основним принципом державного устрою. На його думку, кожному громадянину безпека відводить особливе місце у суспільстві. Оскільки потреби громадян різні, а здатність окремої особи до їх задоволення обмежена, то виникає потреба у створенні спільного життя, або держави. Саме принцип справедливості створює єдність держави та забезпечує її гармонійний розвиток. У цьому він визнавав гармонізацію інтересів, задоволення розумних потреб громадян і, як наслідок, – створення захисту від загроз, що постають ззовні.

Отже, у період античності безпека розглядалась у взаємозв'язку з державою, а перші ознаки економічної безпеки проявлялися в усвідомленні необхідності розподілу праці, захисту приватного майна та формуванні середнього класу як рушійного механізму вирішення соціальних конфліктів.

Згодом, за часів Римської імперії, основою безпеки вважалось право. Воно мало бути офіційно затвердженим та врегульовувати всі соціально-економічні відносини у суспільстві.

У період становлення капіталізму позиції безпеки будувалися на основі ідей природного права. Як приклад концепції безпеки того періоду можна навести теорію англійського філософа Т. Гоббса, який пояснював проблему безпеки через теорію створення держави. В основі його уявлень про державу були покладені такі постулати: по-перше, основою людини є природа, вона незмінна та завжди залишається тотожною собі; по-друге, всі люди є рівними від природи за фізичними та розумовими здібностями, вони наділені рівними природними правами; по-третє, будь-яке суспільство у своєму розвитку проходить два етапи – від природного до громадянського. На основі цих постулатів було запропоновано теорію створення держави як певного консенсусу між людьми. Держава Т. Гоббса позначає перехід від природної форми розвитку до громадянського суспільства. Закон у такій державі стає основою, що обмежує та регламентує права всіх загалом та кожного зокрема. Тобто функція захисту особистості та забезпечення її безпеки покладається на державу як гаранта додержання права.

У подальшому цю теорію розвинув Дж. Локк. Він уважав, що причиною переходу від природного права до громадянського суспільства була не війна всіх проти всіх, а ненадійність прав людини. Суспільний договір, покладений в основу держави, не створював ніякого права. Він створювався лише з метою гарантування дотримання та захисту природного права людини, у тому числі права на безпеку.

Аналогічних поглядів дотримувалися і французькі мислителі (Д. Дідро, К. Гельвецій, П. Гольбах). На їх думку, виникнення держави пов'язане зі створенням суспільного договору, згідно з яким люди повинні надавати послуги одне одному. Вони вважали, що люди об'єднуються у суспільство з метою задоволення потреби у самозахисті та безпеці або реалізації прагнення до щастя. Таким чином, суспільний договір зобов'язував державу гарантувати людині відповідні права.

У контексті дослідження процесу формування категорії економічної безпеки на увагу заслуговує дослідження В. Парето. У його розумінні безпека суспільства – це взаємозв'язок трьох складових елементів: політичної стабільності, економічного процвітання, обороноздатності. У своїх працях він виділив фактори, які впливають на процес формування безпеки. Такий підхід дозволив надати факторам впливу певного значення як питомої ваги кожного у загальній сукупності в межах від 0 до *max*.

На думку С. М. Шкарлет [9], категорія «безпека» у слов'янському суспільстві з'явилася у середині XV ст. як реакція на загарбницькі посягання Золотої Орди. У XVII ст. це поняття вже відносять до державних і загальнодержавних. У серпні 1881 р. в царській Росії було прийнято «Положення про заходи щодо охорони державного порядку і громадського спокою», де вперше визначено поняття громадської безпеки.

На основі історичного аналізу процесу формування категорії безпеки в цілому та економічної безпеки зокрема можна зробити висновок, що сутність цієї категорії полягає у забезпеченні захисту найважливіших основ життєдіяльності, до яких слід віднести почуття

захищеності, захист основоположних прав і свобод людини, збереження права власності та інше. Мислителі різних історичних періодів дійшли висновку, що природні явища, як такі, що не залежать від волі людини, мають незначний вплив на формування стану безпеки. Водночас найбільший вплив мають саме системи, керовані людиною, де суб'єктами є як окремі особи, так і групи осіб, об'єднані певними спільними інтересами, а об'єктами – комплекс умов та факторів, що становлять рівноважний стан безпеки.

Варто зазначити, що на офіційному рівні категорія «економічна безпека» почала широко застосовуватися у 30-х роках минулого століття. Так, у 1934 році Президент США Ф. Рузвельт у посланні до нації вперше використав словосполучення національна економічна безпека [7, с. 5].

Аналіз процесу формування категорії «безпека» неможливо здійснити лише на основі історичного екскурсу. Для повного визначення цієї складної категорії необхідно встановити зв'язок у розвитку від біологічного до соціального, від соціального до економічного.

Розвиток людини як істоти, здатної до осмислення свого буття та ефективної взаємодії з іншими людьми, привів до появи нової категорії – соціальної безпеки. Саме соціальна безпека, тобто прагнення захистити власну родину від голоду, ворогів та зовнішніх природних умов, стало важливою передумовою розвитку трудової діяльності людини. Спроможність людини усвідомлювати та оцінювати потенційні загрози та свідомо їм протидіяти позначила межу між людським суспільством та світом тварин.

З розвитком соціально-економічних відносин безпека людини та суспільства поступово зростає. Такі соціально-економічні відносини базуються на ефективній взаємодії потенціалів усіх суб'єктів національної системи. Таким чином, безпека стає одним з визначальних факторів розвитку науково-технічного прогресу, стимулом до зростання виробничих сил у поєднанні з пошуком нових, ефективніших засобів комунікації між усіма елементами суспільства.

Шляхом логічного узагальнення можна зробити висновок, що безпека передбачає наявність певного матеріального об'єкта та здатність суб'єкта до протидії-взаємодії з іншими матеріальними тілами у напрямку забезпечення власної цілісності. Тобто якщо уважно розглянути таку концепцію, можна провести певну аналогію з поняттям сили у розумінні точних наук.

З курсу загальної фізики відомо, що сила – це міра взаємодії тіла з іншим тілом. Результатом взаємодії тіл або дії сили на тіло є зміна стану руху або зміна його розмірів, тобто деформація [10]. Ознаками дії сили є зміна значення швидкості, зміна напрямку руху, зміна розміру або навіть зміна форми. Таким чином, безпека об'єкта захисту полягає у здатності протидії деформації, інакше кажучи, здатності матеріального тіла зберігати обрану швидкість та напрямку руху як основні характеристики дієздатності, а головне збереження форми та об'єму як показника життєздатності.

З моменту появи життя виникла необхідність його захисту. Безпека є одним із життєвих пріоритетів будь-якої живої істоти. Відповідно, на рівні тваринного світу безпека є бажанням зберегти та захистити своє життя.

За допомогою методу логічної абстракції можна навести такий приклад. Поведінку тварин у природі можна умовно поділити на дві групи: хижаків та травоядних. Безпека полягає у спроможності зберігати життєздатність певної матеріальної одиниці, у нашому випадку – живої істоти. Так, об'єктом захисту є збереження життя живої істоти, суб'єктом – безпосередньо сама жива істота. Таким чином, мета полювання полягає у здатності хижака виробити достатню силу, щоб наздогнати та захопити здобич. Відповідно, травоядні тварини повинні мати достатню силу, щоб протидіяти хижакам. Результатом дії таких двох сил стане досягнення безпеки для однієї з наведених груп.

Процес полювання дає змогу уявити стратегії, які використовуються для досягнення стану безпеки. Для цього уявимо, що хижак – це небезпека для травоядних тварин. Процес досягнення безпеки будемо розглядати саме для цієї групи тварин. Слід зазначити, що сила – це добуток маси на прискорення. Відтак стратегію досягнення безпечного стану умовно можна поділити на дві групи: перша – це здатність накопичувати велику масу; друга – здатність виробляти значне прискорення.

Звісно, зазначений приклад є доволі абстрактним, однак він дає можливість доволі просто розкрити сутність безпеки як для об'єктів, так і для суб'єктів захисту. Наведена абстракція уможливує застосувати таке розуміння безпеки за аналогією на інші процеси, що відбуваються у навколишньому середовищі.

Такий приклад дає можливість сформулювати наше визначення поняття «безпека» як здатність накопичувати або виробляти значний потенціал сили з метою протидії деформації форми та збереження функцій життєздатності об'єкта захисту. Відповідно, дві рівні сили,

протилежні за своїм спрямуванням, взаємно компенсуються та забезпечують безпечний стан для об'єкта захисту.

Водночас визначення поняття економічної безпеки у цьому контексті вимагає встановлення вихідних економічних параметрів. Одним із найважливіших параметрів є маса. З курсу фізики відомо, що маса – це певна кількість матерії, яка вимірюється вагою, іншими словами, для вимірювання фізичних явищ використовується шкала у кілограмах та грамах. Однак економічна наука використовує альтернативний вимір – вартісний, який виражається у грошових коштах.

У процесі історичної еволюції товарного виробництва і товарного обміну, тобто обміну матеріальними одиницями, відбувся перехід від загального товарообміну до грошової форми і відповідно – від загальної форми вартості до грошової [11, с. 140]. У грошах як загальному еквіваленті втілена ідея альтернативного виміру матеріальної одиниці, що набуває форми товару.

Це доводить й одна з функцій грошей, а саме, міра вартості. Фредерік С. Мишкін зазначає: «ми вимірюємо вартість товарів і послуг так само, як вимірюємо вагу у фунтах або відстань у милях» [12, с. 57]. Таким чином, з появою грошових коштів фактично з'явилася альтернативна шкала виміру у вигляді вартості матеріальних одиниць.

Саме вартість робить їх порівнюваними. Вартість виражає відносини між товаровиробниками з приводу порівняння витрат їх праці на виробництво благ та послуг [11, с. 129]. Базовою величиною вимірювання вартості є витрати простої праці, посиленої кожному здоровому членові суспільства на певному етапі розвитку. Складна кваліфікована праця вимагає попередньої підготовки виробника. За одиницю складної праці створюється більша вартість, ніж за одиницю простої [11, с. 129].

Якщо грошові кошти – це певний альтернативний вимір маси, то прискорення показує напрям, в якому буде діяти сила та швидкість, з якою певна маса змінює положення у просторі.

Визначення сили як категорії економічної науки встановлено досить давно. Так, Б. М. Данилишин, Л. Г. Чернюк та М. І. Фашевський у роботі з дослідження продуктивних сил визначили, що сила є результатом взаємодії енергій. Якщо цей результат для живої природи, в тому числі людини як біологічної істоти за своїм природним базисом і соціальною за формою життєдіяльності, має сприятливий вплив, то така сила є продуктивною. Якщо ж вона призводить до несприятливих наслідків для людини і середовища її існування, то така сила є непродуктивною, руйнівною та деструктивною [14, с. 7]. Фактично, у зазначеному дослідженні зроблено узагальнення про наявність сил, які сприяють розвитку економіки, і потенційно небезпечних, що несуть загрозу її розвитку або навіть деформації її елементів.

Одним із засновників позиції виникнення сил на основі взаємодії енергії був В. І. Вернадський. У контексті нашого дослідження цікавою є його думка про нераціональність використання сил. Нераціонально використовуючи силу природи як єдиного джерела добробуту людей, суспільство породжує два конфлікти – між природою і суспільством у зв'язку з виснаженням природних сил, з одного боку, і між цивілізаціями – за володіння цими силами природи у зв'язку з їх обмеженістю та вичерпністю, з іншого [14, с. 8].

В. І. Вернадський звертає увагу на два ключових моменти, а саме: перше – швидким і розумним використанням продуктивних сил можна вийти з тих жахів, у яких знаходиться народ; і друге – народ втрачає частину продуктивних сил країни, віддаючи їх у чужі руки, у так звані концесії іноземного капіталу. Таким чином, він робить висновок, що ця віддача є сумною необхідністю, і її не можна уникнути, але її можна правильно регулювати [14, с. 8].

В. І. Вернадський був не єдиним, хто досліджував наявність сил у господарському житті людини. Так, В. Вейц, ще у 20-ті роки минулого століття, виділяючи потенційні та кінетичні продуктивні сили, розкрив зміст цих понять. Під потенційними продуктивними силами він розумів працездатність населення, а також предмети та засоби праці, які є в резерві країни. Під кінетичними продуктивними силами він розумів не лише матеріальні елементи, але і матеріальні умови, за яких відбувається продуктивний процес. До них він відносив уречевлену і живу працю, що бере участь у продуктивному процесі у певний період і в певному продуктивному комплексі [14, с. 10].

Ю. В. Тарануха, вивчаючи роботу А. Сміта «Дослідження про природу і причини багатства народів», зазначає, що для класика «невидима рука» – це сила, що спрямовує приватний інтерес у русло суспільних потреб. Тобто власник капіталу невидимою рукою спрямовується до цілі, яка зовсім і не входила у його наміри. Переслідуючи власні інтереси, він більш дієво слугує інтересам суспільства, ніж коли свідомо намагається це робити [13].

Отже, в економічних дослідженнях досить часто зустрічається категорія сили. Щоправда, сама категорія не одержала виразного визначення. Хоча, на нашу думку, для економічних процесів доцільно застосовувати цю категорію у контексті економічної дійсності. Тому вважаємо за необхідне дати авторське визначення категорії «економічна сила».

Отже, економічна сила – це величина, яка є мірою інтенсивності взаємодії маси економічних ресурсів, що проявляється у перетворенні їх на активи, та зміни швидкості їх розвитку у вартісному вимірі або виникнення деформації, інакше кажучи, зміни їх форми та розмірів. Швидкість у цьому контексті необхідно розуміти як здатність економічних активів змінювати свою форму за певний проміжок часу. Напрямок характеризується економічними інтересами суб'єктів господарювання у певний історичний момент.

Економічна сила характеризується модулем напрямку дії та об'єктом, на який направлена дія. Модуль у величині економічної сили показує наявність як продуктивних, так і деструктивних економічних сил стосовно конкретного об'єкта впливу.

Встановлення такої категорії може поставити питання про доцільність перенесення її з фізики в економічну площину. Водночас можливість перенесення тієї або іншої ідеї з однієї науки в іншу не викликає сумнівів, якщо це сприяє повнішому розкриттю навколишньої дійсності. Категорія сили, як було зазначено вище, досить часто використовувалася в економічних науках. У цьому випадку ми переносимо не лише термін, а і його поняття, адаптуючи до предмета вивчення економічної науки, без зміни його загального значення.

На основі викладеного можемо визначити категорію економічної безпеки банківського сектора як його здатність накопичувати або виробляти значний потенціал економічної сили з метою збереження функції життєздатності та протидії деструктивним економічним силам.

Наведене визначення дає можливість встановити, що: по-перше, банківський сектор повинен мати достатню кількість ресурсів у вартісному вимірі, щоб забезпечити пружність, тобто здатність повернути первісну форму та розміри; і по-друге, повинен мати певний безпечний напрям дії активів, що забезпечує достатнє прискорення з метою уникнення дії потенційно небезпечних сил.

Список використаних джерел:

1. Барановський О. І. Фінансова безпека в Україні (методологія оцінки та механізмів забезпечення) / О. І. Барановський – К. : КНТЕУ, 2004. – 759 с.
2. Барановський О. І. Фінансові кризи: передумови наслідки і шляхи запобігання: Монографія / О. І. Барановський – К. : КНТЕУ, 2009. – 754 с.
3. Моделювання економічної безпеки: держава, регіон, підприємство / [В. М. Геєць, М. О. Кизим та ін.] : за ред. В. М. Гейця – Х. : «ІНЖЕК», 2006. – 240 с.
4. Сенчагов В. К. Экономическая безопасность России: Общий курс / Под ред. В. К. Сенчагова. – 2-е изд. – М. : Дело , 2005. – 896 с.
5. Ярочкин В. И. Безопасность банковских систем / В. И Ярочкин. – М. : Ось-89, 2004. – 416 с.
6. Зубок М. І. Безпека банківської діяльності: навч. посіб. / М. І Зубок . – К. : КНЕУ, 2002. – 190 с.
7. Кузнецова Е. И. Экономическая безопасность и конкурентоспособность. Формирование Экономической стратегии государства : монография / Е. И. Кузнецова – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2012. – 239 с.
8. История древнего мира/ Под. ред. И. М. Дьяконова, В. Д. Неровной, И. С. Свенцицкой. – М. : Издательство «Наука», 1989. – 607 с.
9. Шкарлет С. М. Еволюція категорії «безпека» в науковому та економічному середовищі / С. М. Шкарлет // Формування ринкових відносин. – 2007. – № 6. – С. 7–12.
10. Лапінський В. В. Фізика. Основні поняття та закони : навч. посібник / В. В. Лапінський, Б. М. Терещук. – К. : А.С.К., 1998. – 280 с.
11. Климко Г. Н. Основы экономической теории: политекономический аспект : підручник / За ред. Г. Н. Климко, В. П. Несторенко. – 2-ге вид., переоб. і доп. – К. : Вища школа – Знання, 1997. – 743 с.
12. Мишкін Ф. С. Економіка грошей, банківської справи і фінансових ринків / Ф. С. Мишкін ; пер. з англ. С. Панчішин, А. Сташинин, Г. Стеблій. – К. : Основи, 1999. – 963 с.
13. Тарануха Ю. В. Конкуренция: система и процесс : монография / Ю. В. Тарануха. – М. : «Дело и сервис», 2012. – 672 с.

14. Данилишин Б. М. Просторова організація продуктивних сил України: мезо- та мікрорівень / Б. М. Данилишин, Л. Г. Чернюк, М. І. Фащевський. – Вінниця : Книга-Вега, 2007. – 572 с.

** Алякін Роман Володимирович – кандидат економічних наук, докторант Університету банківської справи Національного банку України.*